

Marek L. Wójcik
(Uniwersytet Wrocławski)

Miejsce nauk pomocniczych historii w programie studiów historycznych na Uniwersytecie Wrocławskim

Place of auxiliary sciences of history in the program of historical studies at the University of Wrocław

Key words: auxiliary sciences of history, University of Wrocław, sources, history, Poland

Abstract: The article describes in detail the teaching of auxiliary sciences of history in Wrocław starting from the beginning of the 19th century. The author discusses the state of research and the course schedule related to the auxiliary sciences of history at the University of Wrocław. The author indicates the retreat from classical understood of auxiliary sciences of history, stimulated by Western European universities, as one of the main threats to the education of the historian's workshop in the area of historical sources.

Место вспомогательных исторических дисциплин в программе курса преподавания истории на Wrocławском университете

Ключевые слова: вспомогательные исторические дисциплины, Wrocławский университет, источники, история, Польша

Резюме: В статье подробно описывается преподавание вспомогательных исторических дисциплин во Wrocławе, начиная с начала XIX века. Автор представляет состояние исследований и программу преподавания предметов связанных со вспомогательными историческими дисциплинами на Wrocławском университете. Как одну из главных угроз для обучения мастерской историка показывает, стимулирован западноевропейскими высшими учебными заведениями, отход от классически понимаемых вспомогательных исторических дисциплин.

Początki dydaktyki nauk pomocniczych historii, stanowiących osobny wydzielony blok treści problemowych, a nie będących jedynie warsztatowo-źródłoznawczym dopełnieniem edukacji tradycyjnie pojmowanych epok historycznych, sięgają na Uniwersytecie Wrocławskim początków XIX w. Wiązać je należy z erylowaniem we Wroc-

ławiu w 1811 r. przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III państwowej uczelni wyższej, powstałej z połączenia miejscowej Leopoldiny, działającej do schyłku XVIII w. jako wszechnica jezuicka, oraz protestanckiej Viadriny, przeniesionej do Wrocławia z Frankfurtu nad Odrą¹. To właśnie w początkowym okresie jej istnienia, dokładnie w 1817 r., w rok po złożeniu habilitacji na podstawie dysertacji *Historiae artis medii aevi rerumque diplomaticarum*, etat profesora historii sztuki oraz – jako pierwszy w dziejach tutejszej *Alma Mater* – nauk pomocniczych historii otrzymał Johann Gustav Gottlieb Büsching (1783-1829)².

O jego działalności dydaktycznej nic pewnego nie wiemy. Biorąc jednak pod uwagę fakt, iż wykazywał szczególne inklinacje do uprawiania dyplomatyki, sfragistyki, paleografii, wreszcie edytorstwa, z dużą dozą prawdopodobieństwa zakłada się, że tym dyscyplinom poświęcał w pracy ze studentami najwięcej uwagi³. Miał przy tym w sposób nowatorski, jak na ówczesne czasy, łączyć umiejętnie teorię z praktyką, korzystając z bogatego arsenału środków dydaktycznych w postaci oryginalnych dokumentów i pieczęci pochodzących z różnych epok i reprezentatywnych dla różnych ich dysponentów i sygnatariuszy, który zgromadził pełniąc w latach 1810-1815 funkcję królewskiego komisarza do spraw przejścia wszystkich zbiorów poklasztornych, jakie w wyniku edyktu o sekularyzacji klasztorów śląskich, ogłoszonego dnia 30 października 1810 r., stały się własnością pruskiej monarchii⁴. Pozyskane tą drogą bezcenne, zupełnie dotąd nieznanne, przebogate poznawczo zabytki i źródła, w przeważającym stopniu

¹ R. Röppel, *Geschichte der Stiftung der Königlichen Universität zu Breslau*, Breslau 1861; T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002* (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2402), Wrocław 2002, s. 40-42; L. Harc, *Założenie Uniwersytetu Wrocławskiego w 1811 roku. Rozkaz gabinetowy Fryderyka Wilhelma III z 24 kwietnia 1811 roku i Plan połączenia Uniwersytetu we Frankfurcie z Uniwersytetem we Wrocławiu z 3 sierpnia 1811 roku*, [w:] *Cztery początki. Dokumenty fundacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego*, pod red. R. Żerelika, Wrocław 2002, s. 51-101; C. Rabe, *Alma Mater Leopoldina. Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638-1811*, przekł. L. Wiśniewska, Wrocław 2003, s. 323-334; J. Harasimowicz, *Universitas litterarum Wratislaviensis. Powstanie – ustrój – etapy rozwoju*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu / Commemorative Book for the 200th Anniversary of the Establishment of the State University in Wrocław*, t. 2 / vol. 2: *Universitas litterarum Wratislaviensis 1811-1945*, red. / ed. by J. Harasimowicz, Wrocław 2013, s. 84-92.

² Zob. o nim m.in.: A. Schultze, *Büsching, Johann Gustav Gottlieb*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 3, Leipzig 1876, s. 645-646; H. Seger, *Johann Gustav Gottlieb Büsching zu seinem 100. Todestage*, Altschlesien. Mitteilungen des Schlesischen Altertumsvereins und der Arbeitsgemeinschaft für oberschlesische Ur- und Frühgeschichte, 2 (1929), Nr. 3, s. 169-180; M. Hałub, *Johann Gustav Gottlieb Büsching 1783-1829. Ein Beitrag zur Begründung der schlesischen Kulturgeschichte* (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1978), Wrocław 1997; L. Bluhm, *Johann Gustav Gottlieb Büsching – ein »Dilettant« im Streitgefüge der frühen Deutschen Philologie. Eine Fallstudie*, [w:] *Śląska Republika Uczonych – Schlesische Gelehrtenrepublik – Slezská Vědecká Obec*, t. 1, hrsg. v. M. Hałub, A. Mańko-Matysiak, Wrocław 2004, s. 355-380; J. Kinne, *Die klassische Archäologie und ihre Professoren an der Universität Breslau im 19. Jahrhundert. Eine Dokumentation*, Dresden 2010, s. 20-41.

³ M. L. Wójcik, *Sfragistyka wrocławska w latach 1811-1945*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia*, t. 4/vol. 4: *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, Wrocław 4-7 października 2011 r. / *Wrocław University in the European Culture of the 19th and 20th Centuries. Papers from the International Scientific Conference*, Wrocław 4-7 October 2011, red. / ed. by J. Harasimowicz, Wrocław 2015, s. 453.

⁴ U. Bończuk-Dawidziuk, A. Jezierska, A. Wojtyła, *Wykaz zawartości „Akt Büschinga” z lat 1810-1812 ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, *Hereditas Monasteriorum*, 3 (2013), s. 241-243; M. Derwich, *Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: edycja i tłumaczenie*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, pod red. M. Derwicha, t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, Wrocław 2014, s. 19-22.

o śląskiej proweniencji, stały się podstawą jego naukowej i dydaktycznej aktywności⁵. Ścisłe powiązanie dyscyplin określanych mianem nauk pomocniczych historii z regionalną tematyką śląskoznawczą kulturowane było także w późniejszych latach, między innymi przez Colmara Grünhagena (1828-1911), znakomitego wydawcy śląskich źródeł⁶, oraz Leo Santifallera (1890-1974), wybitnego paleografa, dyplomatyka i edytora dokumentów⁷, stając się swoistym znakiem rozpoznawczym na Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, tak pod względem naukowym, jak i dydaktycznym.

Tradycje te nie zamarły po II wojnie światowej, aczkolwiek u ich podstaw leżały zupełnie inne motywacje. Zrządzenie losu sprawiło bowiem, że na uruchomionym we Wrocławiu w 1945 r. polskim uniwersytecie zatrudnienie znaleźli dwaj specjaliści z zakresu nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie – Marian Haisig (1908-1996), cieszący się już wówczas dużym uznaniem sfragistyk, heraldyk i numizmatyk⁸, oraz Karol Maleczyński (1897-1968), ceniony paleograf, dyplomatyk, źródłoznawca i edytor źródeł historycznych⁹, którzy działalność dydaktyczną i naukowo-badawczą powiązali w nowym środowisku z problematyką śląskoznawczą. Pierwszy z nich zasiłił w 1957 r. personalnie Katedrę Historii Gospodarczej i Społecznej, kierowaną przez Stanisława Inglota, natomiast z inicjatywy drugiego w 1959 r. uruchomiono Katedrę (dziś Zakład) Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki, której nazwa – wskazująca na traktowanie tej ostatniej jako samodzielnej dziedziny wiedzy, atoli ściśle powiązanej z naukami pomocniczymi historii, z których należy ją wywieść – odpowiadała merytorycznemu zakresowi kształcenia studentów¹⁰.

⁵ T. Kulak, M. Pater, W. Wrześniński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, s. 76.

⁶ O. Meinardus, *Zu Colmar Grünhagen Gedächtnis*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, 46 (1912), s. 1-65; O. Schwarzer, *Colmar Grünhagen*, Deutsche Geschichtsblätter, 13 (1912), s. 73-79; J. Ziekursch, *Colmar Grünhagen*, Chronik der königlichen Universität zu Breslau, 26 (1912), s. 211-213; tenże, *Colmar Grünhagen*, Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog, 16 (1914), s. 92-95; H. Wendt, *Colmar Grünhagen*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 3: *Schlesier des 17. bis 19. Jahrhunderts*, hrsg. v. F. Andreae, M. Hippe, P. Knötel, O. Schwarzer, Breslau 1928, s. 362-371; F. Wiedemann, *Zu Grünhagens 100. Geburtstag*, Schlesische Geschichtsblätter, 19 (1928), Heft 2, s. 25-28; W. Leesch, *Die deutschen Archivare 1500-1945*, Bd. 2: *Biographisches Lexikon*, München-New York 1992, s. 203-204.

⁷ H. Appelt, *Leo Santifaller*, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, 82 (1974), s. 556-560; W. Stump, *Leo Santifaller*, [w:] *Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. v. R. vom Bruch, R. A. Müller, München 1991, s. 271; W. Stelzer, *Santifaller, Leo*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 22, Berlin 2005, s. 431-432; H. Obermair, *Leo Santifaller (1890-1974). Von Archiven, Domkapieln und Biographien*, [w:] *Österreichische Historiker 1900-1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*, hrsg. v. K. Hruza, Wien 2008, s. 597-617.

⁸ D. Tomczyk, *Profesor Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, seria nowa, 3 (1997), s. 1-4; R. Żerelik, *Marian Haisig – pionier wrocławskiej powojennej numizmatyki, sfragistyki i heraldyki*, [w:] *Wybitni wrocławianie. Niezwykłe miasto – niezwykli ludzie*, pod red. I. Lipman, J. Nowosielskiej-Sobel, G. Straucholda, Wrocław 2011, s. 105-113; tenże, *Drugie powojenne pokolenie mediewistów wrocławskich. Profesorowie Marian Haisig, Wacław Korta, Roman Heck*, [w:] *Nauka w powojennym Wrocławiu 1945-2015. W 70. rocznicę powstania polskiego środowiska naukowego we Wrocławiu*, pod red. W. Kucharskiego, K. Bock-Matuszyk, G. Straucholda, Wrocław 2015, s. 108-112; P. Pokora, *Marian Haisig (1908-1996)*, [w:] *Mediewiści*, t. 3, pod red. J. Strzelczyka, Poznań 2015, s. 57-65.

⁹ W. Korta, *Karol Maleczyński, sylwetka uczonego i człowieka*, [w:] K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971, s. 8-34; K. Bobowski, *Pionier wśród historyków – profesor Karol Maleczyński*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 52 (1997), s. 295-300; P. Wiszewski, *Karol Maleczyński (1897-1968)*, [w:] *Mediewiści*, pod red. J. Strzelczyka, Poznań 2011 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 102), s. 171-185; tenże, *Karol Maleczyński i tradycje lwowskiej szkoły mediewistycznej we Wrocławiu*, [w:] *Wybitni wrocławianie. Kalendarz postaci – portret miasta*, pod red. S. Szymańskiego, J. Nowosielskiej-Sobel, G. Straucholda, Wrocław 2013, s. 166-184.

¹⁰ K. Bobowski, *Nauki pomocnicze historii*, [w:] *Ośrodek historyczny we Wrocławiu*, Śląski Kwartalnik Hi-

Pełniąc obowiązki kierownika Katedry, Maleczyński kładł szczególny nacisk na to, by treści dydaktyczne podporządkowane były tematyce śląskiej, stanowiąc element prowadzonej przez niego na polu naukowym kampanii ideologicznej o repolonizację Śląska¹¹. Krajinę tę, traktowaną przez przybyszów z różnych stron przedwojennej Polski, przede wszystkim przesiedleńców ze wschodnich rubieży II Rzeczypospolitej, wciąż jako obcą, należało wszak przyswoić jako własną, a w jej napływowych mieszkańcach, ciągle jeszcze nieufnych wobec siebie nawzajem i niepewnych swej przyszłości, wyzwolić poczucie wspólnoty stojącej przed dziejowym wyzwaniem trwałego złączenia pradawnych ziem piastowskich z Polską¹².

Ideologiczne hasła i programy już dawno przebrzmiały, niejedną raz zmienił się skład personalny Zakładu, ale zapoczątkowana jeszcze w XIX w. tradycja sięgania w praktyce dydaktycznej nauk pomocniczych historii po treści i materiały edukacyjne o tematyce śląskiej przetrwała. Jest ona istotnym elementem realizowanego w ramach Instytutu, i w znacznym stopniu dlań swoistego, programu zakładającego zgłębianie wszystkich aspektów regionalnej przeszłości i poszukiwanie własnej, to jest śląskiej, tożsamości.

W latach 90. XX w., kiedy jako świeżo upieczony absolwent historii rozpoczynałem swój zawodowy mariaż z Instytutem Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, studia na kierunku historia, ówczesnie jednolite magisterskie, prowadzone w systemie stacjonarnym i niestacjonarnym, a przez krótki okres czasu także wieczorowym, obejmowały dwie specjalizacje zawodowe – archiwalną i nauczycielską. W programach obu znajdowały się zajęcia z nauk pomocniczych historii, zaliczane do obowiązkowego dla wszystkich studentów bloku przedmiotów podstawowych i kierunkowych. Stan taki utrzymał się też po wprowadzeniu dwustopniowego systemu licencjacko-magisterskiego (bolońskiego). Istotne zmiany przyniosły dopiero ostatnie lata. Konieczność uatrakcyjnienia oferty edukacyjnej, determinowana między innymi coraz bardziej wymagającym ekonomicznym rynkiem pracy i słabnącym zainteresowaniem humanistycznymi dziedzinami wiedzy, a w konsekwencji malejącą liczbą studentów, mającą swe dodatkowe źródło w niżu demograficznym, wymogły gruntowną przebudowę programu studiów. W ofercie pojawiły się więc nowe kierunki studiów, a stare w znacznym stopniu zmodyfikowano.

Obecnie Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego kształci studentów na czterech kierunkach: dziedzictwie kultury materialnej, historii w przestrzeni publicznej (*public history*), militarioznawstwie oraz historii. W ramach tego ostatniego, o najdłuższych tradycjach dydaktycznych, funkcjonuje z kolei pięć specjalizacji zawodowych: nauczycielska, archiwistyka i zarządzanie dokumentacją, dokumentalistyka konserwatorska, regionalistyka, wreszcie amerykanistyka. Nauki pomocnicze historii, traktowane jako zespół wielu dyscyplin wspomagających proces poznania historycznego, znalazły się jednak w programach tylko dwóch kierunków: odświeżonej nieco historii oraz eksperymentalnego militarioznawstwa. W pierwszym przypadku zajęcia mają charakter obowiązkowy dla słuchaczy każdej z pięciu wymienionych już specjalizacji i

styczny Sobótko, 54 (1999), s. 165-168; R. Żerelik, *Nauki archiwalne*, [w:] tamże, s. 169-171. Por. też: L. Harc, *Wzajemne relacje między naukami pomocniczymi historii a archiwistyką*, [w:] *Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory*, red. I. Hlaváček, Z. Hojda, Praha 1997, s. 49-53.

¹¹ P. Wiszewski, *Karol Maleczyński (1897-1968)*, s. 177-185; tenże, *Karol Maleczyński i tradycje*, s. 176-184.

¹² Tenże, *Karol Maleczyński (1897-1968)*, s. 178; tenże, *Karol Maleczyński i tradycje*, s. 176.

obejmują pełny repertuar dyscyplin wchodzących w skład przedmiotu, w drugim zaś są obowiązkowe tylko dla studentów jednej z dwóch uruchomionych na tym kierunku specjalności, to jest animacji odtwórstwa historycznego, ograniczając się wyłącznie do kilku wybranych dziedzin, mających ścisły związek z merytorycznym zakresem tego właśnie kierunku studiów, co odzwierciedla ujęta w programie oficjalna nazwa zajęć, mianowicie: nauki pomocnicze historii militarioznawstwa. Druga specjalność, mianowicie popularyzacja wiedzy o militariach, nie ujmuje w ofercie dydaktycznej zajęć z nauk pomocniczych historii.

Reforma programu studiów oznaczała także zmiany w czasowym wymiarze zajęć. Ze względu na to, że wprowadzanie do poszczególnych specjalizacji nowych przedmiotów dydaktycznych, mające wzbogacić proces edukacyjny i dostosować go do wyzwań współczesnego świata (warsztaty fotograficzne, dokument elektroniczny i archiwa cyfrowe, media i dokumentacja audiowizualna, emisja głosu dla nauczycieli, historia i teoria reklamy, człowiek w Sudetach, ekologia i ochrona środowiska i wiele innych), następowało w ramach sztywno określonych godzinowych limitów, proces innowacji dokonywał się kosztem dotychczas prowadzonych zajęć, nie oszczędzając w najmniejszym stopniu nauk pomocniczych historii. U progu okresu zmian programowych ich cykl na studiach stacjonarnych został zredukowany ze 120 godzin dydaktycznych, obejmujących cztery semestry, do 90 godzin, by następnie w bardzo krótkim czasie spaść o kolejne 30. Osiągnięty ostatecznie poziom 60 godzin, czyli dwa semestry, utrzymuje się do dziś. W przypadku zajęć z nauk pomocniczych militarioznawstwa obowiązuje zmniejszony wymiar 30 godzin. Z kolei pierwotne 60 godzin zajęć na studiach niestacjonarnych obniżono do 45 w ramach studiów licencjackich oraz do 30 na studiach uzupełniających (magisterskich) przewidzianych dla niehistoryków. Należy jednak zaznaczyć, że zajęć w trybie niestacjonarnym, głównie na skutek niewielkiego nim zainteresowania, przez kilka lat w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego nie prowadzono. Wznowiono je w październiku 2016 r.

Pora na zdefiniowanie używanego dotąd konsekwentnie terminu „zajęcia”. Właściwa jego eksplikacja nie pozostaje bowiem bez wpływu na opinię, jaką wagę przypisuje się naukom pomocniczym historii w procesie dydaktycznym realizowanym w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. O ile bowiem w niektórych ośrodkach akademickich naszego kraju ćwiczeniom z nauk pomocniczych historii towarzyszą wykłady, a cały cykl zajęć kończy się egzaminem, m.in. w Katowicach i Krakowie, o tyle na uczelni wrocławskiej dydaktyka tego przedmiotu ogranicza się wyłącznie do ćwiczeń. Te ostatnie mają charakter konwersatoriów prowadzonych na poziomie studiów licencjackich. Początkowo rozpoczynały się one w pierwszym semestrze, ale trudności w prowadzeniu zajęć, spowodowane przede wszystkim niezajomością przez studentów języka łacińskiego, z którego lektorat „startował” w tym samym czasie, spowodowały ich przesunięcie o jeden semestr. Obecnie cykl zajęć 60-godzinnych realizuje się w drugim i trzecim semestrze studiów, a kurs 30-godzinny w semestrze trzecim. Nie ma egzaminu końcowego z nauk pomocniczych historii. Przedmiot kończy się zaliczeniem na ocenę.

O ile na kierunku historia zakres merytoryczny przedmiotu oraz dobór najbardziej efektywnych form i metod dydaktycznych zostały wypracowane w toku praktyki o utrwalonej wieloletniej tradycji, o tyle na militarioznawstwie mamy do czynienia z pierwszymi próbami organizacji procesu kształcenia, których trafność zweryfikuje

najbliższa przyszłość. Jest to bowiem zupełnie nowy kierunek studiów, uruchomiony w 2014 r. Zakwalifikowana wówczas nań grupa studentów, obecnie słuchaczy II roku, inauguruje cykl zajęć z nauk pomocniczych historii. Obejmuje on heraldykę, falerystykę, weksylologię, emblematykę, kartografię, dyplomatykę, chronologię, paleografię, neografię, epigrafikę i archeologię prawną, o których wyborze zadecydowało porozumienie uwzględniające z jednej strony oczekiwania i życzenia studentów, z drugiej zaś przeświadczenie wykładowcy o konieczności włączenia do programu konkretnych, odpowiadających profilowi specjalizacji, dyscyplin nauk pomocniczych historii. Istotnym czynnikiem selekcji była także ich korelacja z tematyką poruszaną w ramach innych zajęć tego kierunku (można wśród nich wymienić następujące: cmentarze wojskowe i ich ochrona, muzea i skanseny wojskowe, archeologia pól bitewnych i miejsc pamięci narodowej).

W unowocześnionym programie studiów pewne dyscypliny, włączane tradycyjnie do kanonu nauk pomocniczych historii, utrzymały podmiotową samodzielność, jaką gwarantował im stary blok treści programowych, natomiast inne po raz pierwszy ją uzyskały. Funkcjonują one jako osobne przedmioty dydaktyczne, obligatoryjne dla wszystkich studentów w ramach określonych specjalizacji zawodowych. Na archiwistyce i zarządzaniu dokumentacją, specjalizacji najbliższej naukom pomocniczym historii, bo integralnie powiązanej z Zakładem, w którym funkcjonują, są to: paleografia i neografia, realizowane jako zajęcia laboratoryjne kolejno w drugim i trzecim semestrze stacjonarnych studiów pierwszego stopnia (licencjackich) w wymiarze po 30 godzin, oraz edytorstwo źródeł (historycznych), odbywane w formie konwersatoryjnej w pierwszym semestrze stacjonarnych studiów drugiego stopnia (magisterskich) w wymiarze 15 godzin. Wszystkie trzy dyscypliny w identycznym wymiarze czasowym przewiduje także plan dydaktyczny dla studentów tej samej specjalności w trybie niestacjonarnym na poziomie studiów licencjackich, natomiast studia niestacjonarne magisterskie, uzupełniające dla niehistoryków, przewidują jedynie konwersatorium z edytorstwa w ilości 15 godzin. Jak to już wcześniej sygnalizowano, ten rodzaj studiów reaktywowano na nowo po latach zastoju w październiku 2016 r.

Zajęcia z edytorstwa, wykraczające jednak poza tradycyjnie pojętą edycję tekstów źródłowych, znalazły się także w programie uruchomionych w 2014 r. studiów drugiego stopnia (magisterskich), kształcących w zakresie zyskującej na całym świecie coraz większą popularność *public history*, a funkcjonujących w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego pod oficjalną nazwą „Historia w przestrzeni publicznej”, które jako nieliczne z Europy i jedyne z Polski zostały odnotowane przez amerykańską National Council on Public History¹³, a 16 marca 2016 r. otrzymały certyfikat Fundacji Rozwoju Edukacji i Szkolnictwa Wyższego w I edycji Ogólnopolskiego Programu Akredytacji Kierunków Studiów „Studia z Przyszłością”¹⁴. Obejmują one 30-godzinny cykl zajęć ze wstępu do edytorstwa, podzielony po połowie na wykłady i konwersatoria, obligatoryjny dla studentów wszystkich pięciu specjalizacji tematycznych (są to: archiwistyka cyfrowa, edytorstwo, popularyzacja, pamięć i polityka historyczna, interpretacja historii) i kończący się egzaminem, oraz 165-godzinny blok, z czego 45 godzin przypada na wykłady, natomiast 120 na konwersatoria, przewidziany dla słuchaczy wybierają-

¹³ Zob. <http://ncph.org/program/university-of-wroclaw/> (dostęp: 24.05.2016 r.).

¹⁴ Zob. http://www.hist.uni.wroc.pl/download/pdf/certyfikat_PH.pdf (dostęp: 24.05.2016 r.).

cych specjalizację edytorską. Sięga on po elementy nauk pomocniczych historii i źródłoznawstwa, realizowane w ramach ćwiczeń z edytorstwa dokumentacji pisanej i krytyki tekstu dawnego¹⁵.

Osobny byt zagwarantowano także tradycyjnie pojmowanej bibliologii historycznej, którą pod nazwą „dzieje książki i zasobów bibliotecznych” włączono do programu studiów na kierunku dziedzictwo kultury materialnej. Przedmiot ma status podstawowych zajęć kierunkowych, obowiązkowych dla studentów dwóch specjalizacji: turystyki historycznej oraz gospodarowania dziedzictwem kultury materialnej. Obejmuje 30 godzin wykładu na pierwszym roku studiów I stopnia (licencjackich), zarówno stacjonarnych, jak i zaocznym (te ostatnie z braku kandydatów nie zostały jednak uruchomione). W związku ze zgłaszanym zapotrzebowaniem na niektóre dyscypliny nauk pomocniczych historii, w najbliższym czasie planowane jest wzbogacenie oferty programowej kierunku o co najmniej dwie dziedziny – epigrafikę i heraldykę.

Zainteresowania naukami pomocniczymi historii studenci mogą rozwijać dodatkowo, aczkolwiek w ograniczonym merytorycznie zakresie, w ramach zajęć proseminaryjnych i problemowych, które realizowane są w formie konwersatoriów, każde po 30 godzin dydaktycznych. Mają one charakter obligatoryjny dla słuchaczy stacjonarnych studiów licencjackich. Proseminaria, przeznaczone dla studentów II roku, nie są przypisane na stałe do żadnego z zakładów, a ich problematyka uzależniona jest od preferencji naukowo-badawczych wykładowcy. Wybierając jedno spośród kilku otwieranych jednocześnie proseminariów, studenci jasno określają swoje inklinacje w określonych dziedzinach historycznego poznania. W przypadku nauk pomocniczych historii w ostatnich latach były to: genealogia, dyplomatyka, sfragistyka, kodykologia, prasoznawstwo i epigrafika.

O ile proseminaria z nauk pomocniczych historii nie są cykliczną formą zajęć, gdyż nie pojawiają się w programie studiów każdego roku akademickiego, o tyle stałą od kilku lat propozycję dydaktyczną, cieszącą się niesłabnącym powodzeniem, stanowią powiązane z nimi ćwiczenia problemowe, jedne z wielu do wyboru przez studentów I, II i III roku studiów stacjonarnych I stopnia, których przedmiotem jest heraldyka samorządowa na Dolnym Śląsku. Ich celem jest zapoznanie słuchaczy z dziejami dolnośląskiej heraldyki samorządowej oraz jej aktualnym stanem prawnym, dokonanie krytycznego przeglądu dawnych i współczesnych herbów dolnośląskich jednostek samorządu terytorialnego, zaznajomienie ze źródłami, tradycjami i specyfiką dolnośląskiej heraldyki samorządowej, a przede wszystkim przygotowanie studentów, najczęściej mieszkańców Dolnego Śląska, do roli świadomych swej wiedzy i umiejętności kreatorów nowych i korektorów już istniejących, ale niepoprawnych historycznie i heraldycznie, dolnośląskich herbów samorządowych.

Uprzywilejowane miejsce w grupie nauk pomocniczych historii zajmowały we Wrocławiu od samego początku dyscypliny związane z piśmiennymi źródłami historycznymi, mianowicie: paleografia, neografia, dyplomatyka, edytorstwo oraz – *last but not least* – prasoznawstwo, bibliologia historyczna i annalistyka. Ponieważ nauki po-

¹⁵ Program studiów w zakresie *public history* na Uniwersytecie Wrocławskim omówiła ostatnio, dokonując jego porównania z ofertą edukacyjną tego samego kierunku na Loyola University w Chicago, J. Wojdon, „*Public history*”, czyli *historia w przestrzeni publicznej*, Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym, 34 (2015), z. 3, s. 25-41.

mocnicze historii traktowane były tutaj zawsze w tradycyjnym ujęciu lelewelowskim, to jest jako nauki dające poznawać źródła historyczne, istniała zasadnicza ich korelacja ze źródłoznawstwem. Źródło było wszak punktem wyjścia do wszelkiej analizy i dyskusji w ramach konkretnego działu nauk pomocniczych historii. Jest tak również i dziś. Zmienił się jednak nieco profil dydaktyczny, uwzględniając – poza dyscyplinami uznawanymi tradycyjnie za specjalność wrocławską – także te nauki, do których przywiązywano dotąd mniejszą wagę, m.in. genealogię. Większy jest też aktualnie udział dyscyplin bazujących na źródłach ikonograficznych.

Trudno przemilczeć oczywisty fakt, że obecność pewnych dyscyplin w ramach bloku nauk pomocniczych historii uzależniona była przez długi czas od preferencji naukowo-badawczych wykładowców, w zdecydowanej większości mediewistów. Nieprzypadkowo wszak w okresie moich studiów zajęcia z nauk pomocniczych historii obejmowały na pierwszym etapie paleografię, dyplomatykę, genealogię i chronologię, na drugim zaś – neografię i prasoznawstwo. Prowadzone wszak były przez dydaktyków specjalizujących się w tych właśnie dziedzinach i je uznających za najbardziej przydatne dla studenta. Obecnie w programie studiów mieści się pełny repertuar dyscyplin włączanych tradycyjnie do kanonu nauk pomocniczych historii, aczkolwiek o różnym stopniu szczegółowości, co uwarunkowane jest zainteresowaniami naukowymi osób prowadzących zajęcia, potrzebami sygnalizowanymi przez studentów oraz aktualnymi kierunkami badawczymi polskiej i światowej historiografii. Cykl zajęć podzielony został na dwa etapy. Pierwszy, w semestrze drugim, obejmuje klasyczne nauki pomocnicze historii, między innymi chronologię, genealogię, dyplomatykę, heraldykę, sfragistykę, natomiast drugi, w semestrze trzecim, dedykowany jest problematyce źródłoznawstwa nowożytnego i współczesnego, co w praktyce sprowadza się przede wszystkim do zapoznania studentów z metodami eksploracji różnych „nowych” typów źródeł narracyjnych (na przykład tekstów literackich, pamiętników, listów) i audiowizualnych (między innymi filmów dokumentalnych, fotografii, nagrań radiowych) oraz osobno prasy (w ostatnich latach cieszącej się dużą popularnością wśród studentów i chętnie wybieranej jako źródłowa osnowa prac licencjackich i magisterskich). Modyfikacji musiał jednak ulec sposób prowadzenia konwersatoriów, głównie ze względu na przyrost dyscyplin omawianych w ramach kanonu nauk pomocniczych historii i zmniejszony limit przewidzianych na niego w programie godzin dydaktycznych¹⁶, ale w znacznej mierze także na skutek obniżającego się od wielu już lat ogólnohumanistycznego poziomu wykształcenia abiturientów szkół średnich i otwarcie minimalistycznego podejścia studentów do zajęć. Zdarzają się nierzadko jednostki ponadprzeciętne, o dużej erudycji, otwarte na wiedzę, skore do nauki i samodoskonalenia, ale w zdecydowanej większości jest to młodzież, która ma dziś często trudności z poprawnym sformułowaniem wypowiedzi, zarówno w formie ustnej, jak i pisemnej, niechętnie zgłębia zadaną literaturę, nie przykłada się też do nauki języków łacińskiego i – co na Dolnym Śląsku wydaje się mieć szczególne znaczenie ze względu na lekcję tutejszych źródeł – niemieckiego. Merytoryczną dyskusję, będącą *ex definitione* podstawową formą ćwiczeń o charakterze

¹⁶ O poszerzeniu się liczby dyscyplin kwalifikowanych do kategorii nauk pomocniczych historii, głównie na skutek postępującej ich specjalizacji, włączania doń nowych typów źródeł i metod badawczych, ale także w następstwie rozważań nad zakresem, funkcją, układem i samym pojęciem „nauk pomocniczych historii”, wypowiedział się szerzej m.in. R. Kiersnowski, *Nauki pomocnicze historii w okresie powojennym*, Kwartalnik Historyczny, 94 (1987), s. 293-297.

konwersatoryjnym, jednak nie przynoszącą nierzadko pożądaných efektów dydaktycznych, zastąpiły więc dość nietypowe jak na poważne zajęcia akademickie, aczkolwiek zdecydowanie bardziej skuteczne, metody aktywizujące studentów, wprowadzające wśród nich elementy zabawy i współzawodnictwa. Pozostawiając nadal w centrum uwagi źródło historyczne, przesuwają one punkt ciężkości zajęć z teorii na praktykę. Dla przykładu, ćwiczenia z chronologii sprowadzają się do „rozwiązywania” dat zaczerpniętych ze źródeł dyplomatycznych i wyznaczania dnia Wielkanocy dla danego roku. Na zajęciach z genealogii z kolei studenci otrzymują w parach wypisy źródłowe obejmujące trzy lub cztery generacje dobrze znanej w historiografii rodziny rycerskiej, zawierające niezbędne informacje o pokrewieństwach i powinowactwach, piastowanych urządzeniach, dziedzicznych majątkach etc., po czym stają przed zadaniem opracowania jej rodowodu w postaci uporządkowanej tablicy genealogicznej. Prawidłowość rozrysowanych przez nich powiązań filiacyjnych jest weryfikowana na następnych zajęciach, czemu towarzyszy omówienie najważniejszych problemów badawczych oraz metod identyfikacji osób i ustalania faktów genealogicznych. Jest rzeczą oczywistą, że przeprowadzenie każdego zajęcia praktycznego nie jest możliwe bez elementarnej przygotowania teoretycznego, toteż studentów obowiązuje zawsze wcześniejsze samodzielne zapoznanie się z zalecaną w sylabusie przedmiotu literaturą tematu. Sięgają oni po nią tym chętniej, im częściej bezpośrednie obcowanie ze źródłem i mierzenie się z konkretnym wyzwaniem badawczym przynosi trafne wnioski i rozwiązania.

Zgola odmienny przebieg mają zajęcia poświęcone naukom pomocniczym historii nowożytnej i najnowszej. Ze względu na rosnącą w tych epokach, zwłaszcza w XIX i XX w., ilość nowych jakościowo źródeł historycznych oraz będący jej wypadkową znaczący przyrost dających je poznawać dyscyplin, w celu przybliżenia studentom w ograniczonym do 30 godzin dydaktycznych czasie jak najpełniejszego ich repertuaru każde ćwiczenie opiera się na prezentacji multimedialnej oraz inspirowanej nią dyskusji. Słuchacze, dobrani w pary, w porozumieniu z prowadzącym i ściśle według jego wskazówek – tak merytorycznych, jak i bibliograficznych – opracowują wybrane przez siebie źródło pod kątem jego przydatności do badań nad przeszłością. Ich subiektywny punkt widzenia stanowi zawsze punkt wyjścia do szerszej dyskusji na temat tkwiących w danym źródle możliwości poznawczych, jego zalet i wad jako środka przekazu informacji, czy też najbardziej efektywnych metod krytyki i eksploracji. Wszyscy studenci zobligowani są, co oczywiste, do wcześniejszego zapoznania się ze wskazaną literaturą dotyczącą źródła będącego nicią przewodnią prezentacji, ale nawet jeśli nie dopełnią tego podstawowego obowiązku, dzięki przygotowanej przez kolegów projekcji mogą zorientować się w istocie zagadnienia i wziąć aktywny udział w dyskusji. Zajęcia tego typu jawią się jako mniej monotonne i bardziej kreatywne od typowego konwersatorium, na którym zwykle zabierają głos te same „dyżurne” osoby, a dzięki zaangażowaniu zmysłu wzroku i słuchu, często także poprzez wzbogacenie prezentacji o dźwięk i ruch, pozwalają na lepsze zrozumienie i trwalsze zapamiętanie nowej wiedzy.

Kryzys humanistyki, mający bez wątpienia wymiar globalny, odbija się w znaczący sposób na kondycji nauk pomocniczych historii. Dotkliwie doświadczyły one tego zwłaszcza w Europie Zachodniej, znikając z katedr i instytutów licznych ośrodków uniwersyteckich oraz placówek naukowo-badawczych. Widmo ich zagłady, wieszczo-

ne już w latach 80. XX w.¹⁷, zdaje się docierać także nad Polskę. Niemal do rangi symbolicznej urasta w tym kontekście reorganizacja struktury Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, do jakiej doszło w roku akademickim 2014/2015. Samodzielny dotąd Zakład Nauk Pomocniczych Historii połączono wszak z Zakładem Metodologii i Dydaktyki Historii, tworząc Zakład Metodologii, Dydaktyki i Nauk Pomocniczych Historii. Likwidacji uległa nie tylko jednostka o bogatych tradycjach i znaczącym dorobku naukowym, badawczym, dydaktycznym i organizacyjnym, ale także, a może przede wszystkim, zrodzone u progu lat 70. XX w. „dziecko” profesora Józefa Szymańskiego, jednego z najwybitniejszych koryfeuszy nauk pomocniczych historii w Polsce i inicjatora poświęconego im cyklu konferencji¹⁸.

Mimo trudności, z jakimi przychodzi się nam dziś zmagać w praktyce dydaktycznej, przede wszystkim spadającą liczbą studentów i zmniejszającym się obciążeniem godzinowym przeznaczonym na zajęcia, ale także coraz powszechniejszym, stymulowanym przez zachodnioeuropejskie uczelnie, odwrotem od klasycznie pojmowanych nauk pomocniczych historii, te ostatnie na Uniwersytecie Wrocławskim trzymają się wciąż nie najgorzej. Nie ma jednak wątpliwości, że ich dalszy los zależy w dobie kryzysu w znacznej mierze od nas samych, dydaktyków i badaczy skupionych wokół tutejszego Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki. Dopóki bowiem uda się, tak jak przez wszystkie lata jego istnienia, nie wolne przecież od dziejowych zawirowań, rozbudzać wśród studentów zainteresowania naukowo-badawcze osadzone w kanonie nauk dających poznawać źródła historyczne, dopóki przyciągać ich będzie do Zakładu wciąż uatrakcyjniana, dostosowywana do wyzwań współczesności i rynkowych potrzeb, oferta edukacyjna, dopóki wielopokoleniowe historiograficzne dziedzictwo znajdować będzie godnych kontynuatorów, dopóty przyszłość – przynajmniej ta najbliższa – napawać będzie umiarkowanym optymizmem.

BIBLIOGRAFIA

- Appelt H., *Leo Santifaller*, „Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung”, 82 (1974), s. 556-560.
- Bluhm L., *Johann Gustav Gottlieb Büsching – ein »Dilettant« im Streitgefüge der frühen Deutschen Philologie. Eine Fallstudie*, [w:] *Śląska Republika Uczonych – Schlesische Gelehrtenrepublik – Slezská Vědecká Obec*, t. 1, hrsg. v. M. Hałub, A. Mańko-Matysiak, Wrocław 2004, s. 355-380.
- Bobowski K., *Nauki pomocnicze historii*, [w:] *Ośrodek historyczny we Wrocławiu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 54 (1999), s. 165-168.
- Bobowski K., *Pionier wśród historyków – profesor Karol Maleczyński*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 52 (1997), s. 295-300.
- Bończuk-Dawidziuk U., Jezierska A., Wojtyła A., *Wykaz zawartości „Akt Büschinga” z lat 1810-1812 ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, „Hereditas Monasteriorum”, 3 (2013), s. 241-299.
- Derwich M., *Edykt kasacyjny króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III z 30 X 1810 r.: edycja i tłumaczenie*

¹⁷ Tamże, s. 314-315.

¹⁸ Zob. np.: P. Dymmel, *Profesor Józef Szymański*, [w:] *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. P. Dymmela, K. Skupińskiego i B. Trelińskiej, Lublin 2001, s. 9-16; T. Giergiel, *Śp. Prof. dr hab. Józef Szymański (1931-2011)*, *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego*, 3 (2011), s. 229-235.

czenie, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, pod red. M. Derwicha, t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*, Wrocław 2014, s. 19-22.

Dymmel P., *Profesor Józef Szymański*, [w:] *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. P. Dymmela, K. Skupieńskiego i B. Trelińskiej, Lublin 2001, s. 9-16.

Giergiel T., *Śp. Prof. dr hab. Józef Szymański (1931-2011)*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, 3 (2011), s. 229-235.

Hałub M., *Johann Gustav Gottlieb Büsching 1783-1829. Ein Beitrag zur Begründung der schlesischen Kulturgeschichte* („Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1978), Wrocław 1997.

Harasimowicz J., *Universitas litterarum Wratislaviensis. Powstanie – ustroj – etapy rozwoju*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu / Commemorative Book for the 200th Anniversary of the Establishment of the State University in Wrocław*, t. 2 / vol. 2: *Universitas litterarum Wratislaviensis 1811-1945*, red. / ed. by J. Harasimowicz, Wrocław 2013, s. 84-92.

Harc L., *Wzajemne relacje między naukami pomocniczymi historii a archiwistyką*, [w:] *Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickýmými obory*, red. I. Hlaváček, Z. Hojda, Praha 1997, s. 49-53.

Harc L., *Założenie Uniwersytetu Wrocławskiego w 1811 roku. Rozkaz gabinetowy Fryderyka Wilhelma III z 24 kwietnia 1811 roku i Plan połączenia Uniwersytetu we Frankfurcie z Uniwersytetem we Wrocławiu z 3 sierpnia 1811 roku*, [w:] *Cztery początki Dokumenty fundacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego*, pod red. R. Żerelika, Wrocław 2002, s. 51-101.

Kiersnowski R., *Nauki pomocnicze historii w okresie powojennym*, *Kwartalnik Historyczny*, 94 (1987), s. 293-297.

Kinne J., *Die klassische Archäologie und ihre Professoren an der Universität Breslau im 19. Jahrhundert. Eine Dokumentation*, Dresden 2010, s. 20-41.

Korta W., *Karol Maleczyński, sylwetka uczonego i człowieka*, [w:] K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971, s. 8-34.

Kulak T., Pater M., Wrzesiński W., *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002* („Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 2402), Wrocław 2002.

Leesch W., *Die deutschen Archivare 1500-1945*, Bd. 2: *Biographisches Lexikon*, München-New York 1992, s. 203-204.

Meinardus O., *Zu Colmar Grünhagen Gedächtnis*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 46 (1912), s. 1-65.

Obermair H., *Leo Santifaller (1890-1974). Von Archiven, Domkapieln und Biographien*, [w:] *Österreichische Historiker 1900-1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträits*, hrsg. v. K. Hruza, Wien 2008, s. 597-617.

Pokora P., *Marian Haisig (1908-1996)*, [w:] *Mediewiści*, t. 3, pod red. J. Strzelczyka, Poznań 2015, s. 57-65.

Rabe C., *Alma Mater Leopoldina. Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638-1811*, przekł. L. Wiśniewska, Wrocław 2003, s. 323-334.

Röppel R., *Geschichte der Stiftung der Königlichen Universität zu Breslau*, Breslau 1861.

Schultze A., *Büsching, Johann Gustav Gottlieb*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 3, Leipzig 1876, s. 645-646.

Schwarzer O., *Colmar Grünhagen*, „Deutsche Geschichtsblätter”, 13 (1912), s. 73-79.

Seger H., *Johann Gustav Gottlieb Büsching zu seinem 100. Todestage*, „Altschlesien. Mitteilungen des Schlesischen Altertumsvereins und der Arbeitsgemeinschaft für oberschlesische Ur- und Frühgeschichte”, 2 (1929), Nr. 3, s. 169-180.

- Stelzer W., *Santifaller, Leo*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 22, Berlin 2005, s. 431-432.
- Stump W., *Leo Santifaller*, [w:] *Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. v. R. vom Bruch, R. A. Müller, München 1991, s. 271.
- Tomczyk D., *Profesor Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, seria nowa, 3 (1997), s. 1-4.
- Wendt H., *Colmar Grünhagen*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 3: *Schlesier des 17. bis 19. Jahrhunderts*, hrsg. v. F. Andreae, M. Hippe, P. Knötel, O Schwarzer, Breslau 1928, s. 362-371.
- Wiedemann F., *Zu Grünhagens 100. Geburtstag*, „Schlesische Geschichtsblätter”, 19 (1928), Heft 2, s. 25-28.
- Wiszewski P., *Karol Maleczyński (1897-1968)*, [w:] *Mediewiści*, pod red. J. Strzelczyka, Poznań 2011 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 102), s. 171-185.
- Wiszewski P., *Karol Maleczyński i tradycje lwowskiej szkoły mediewistycznej we Wrocławiu*, [w:] *Wybitni wrocławianie. Kalejdoskop postaci – portret miasta*, pod red. S. Szymańskiego, J. Nowosielskiej-Sobel, G. Straucholda, Wrocław 2013, s. 166-184.
- Wojdon J., „Public history”, czyli historia w przestrzeni publicznej, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, 34 (2015), z. 3, s. 25-41.
- Wójcik M. L., *Sfragistyka wrocławska w latach 1811-1945*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia, t. 4 / vol. 4: Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Wrocław 4-7 października 2011 r. / Wrocław University in the European Culture of the 19th and 20th Centuries. Papers from the International Scientific Conference, Wrocław 4-7 October 2011*, red. / ed. by J. Harasimowicz, Wrocław 2015, s. 453-461.
- Ziekursch J., *Colmar Grünhagen*, „Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog”, 16 (1914), s. 92-95.
- Ziekursch J., *Colmar Grünhagen*, „Chronik der königlichen Universität zu Breslau”, 26 (1912), s. 211-213.
- Żerelik R., *Drugie powojenne pokolenie mediewistów wrocławskich. Profesorowie Marian Haisig, Wacław Korta, Roman Heck*, [w:] *Nauka w powojennym Wrocławiu 1945-2015. W 70. rocznicę powstania polskiego środowiska naukowego we Wrocławiu*, pod red. W. Kucharskiego, K. Bock-Matuszyk, G. Straucholda, Wrocław 2015, s. 107-118.
- Żerelik R., *Marian Haisig – pionier wrocławskiej powojennej numizmatyki, sfragistyki i heraldyki*, [w:] *Wybitni wrocławianie. Niezwykłe miasto – niezwykli ludzie*, pod red. I. Lipman, J. Nowosielskiej-Sobel, G. Straucholda, Wrocław 2011, s. 105-113.
- Żerelik R., *Nauki archiwalne*, [w:] *Ośrodek historyczny we Wrocławiu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 54 (1999), s. 169-171.

